

*Түлөбердиев К.К.*

## ЖАЛПЫ СОЦИАЛДЫК-МАДАНИЙ ТЕХНОЛОГИЯНЫН ЫКМАЛАРЫ ЖАНА МЕТОДИКАСЫ

*Түлөбердиев К.К.*

## МЕТОДЫ И МЕТОДИКА СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

*K.K. Tuloberdiev*

## METHODS AND TECHNIQUES OF SOCIAL AND CULTURAL TECHNOLOGIES

УДК:371/25.378

*Бул макалада социалдык - маданий долбоорлорду, программаларды иштеп чыгууда жана аларды ишке ашырууга социалдык-маданий технологиянын ыкмалары жана методикасы каралды.*

*The article deals with the technique of using socio-cultural technologies in the development and implementation of social and cultural projects and programs.*

Жалпы технология негизинен каражаттарын, формаларын жана ыкмаларын иштеп чыгуунун жана пайдалануунун негизги мыйзам ченемдүүлүгүн, социалдык-маданий ишмердүүлүктүн эң типтүү шарттарын жана ар түрдүү ыкмаларын камтыйт.

Социалдык-маданий ишмердүүлүк процессинде көптөгөн ыкмалар колдонулат, алардын жардамы менен бош убакта эс алуу чөйрөсү түзүлөт жана интенсивдүү өздөштүрүлөт. Аларга экономикалык, укуктук, уюштуруу, педагогикалык, психологиялык жана социалдык-психологиялык ыкмалар кирет.

Социалдык-маданий технологиялардын негизинде максаттуу программалык принцип орногон. Бул технологиялардын калыптандырылышы жана сатылышы социалдык заказ менен белгиленет. Социалдык заказ социалдык-маданий ишмердүүлүктүн максаттарынын жана милдеттеринин педагогикалык туура коюлушун жана "жабдууну" зарыл кылат. Максаты болсо белгилүү бир ырааттуулукта бош убакта эс алуунун ар түрдүү субъектилеринин ар кандай аракеттерин жана күчтөрүн бириктирүү ыкмасы чыгат. Социалдык-маданий ишмердүүлүк көп функциялуу болгондуктан, анын максаттарын жана маселелерин ажыратуу өтө кыйын. Мында ишмердүүлүктүн максаттарын жана маселелерин коюуда иерархиялык баскычтарга («максаттардын дарагы», «максаттардын пирамидалары») кайрылышат. Максаттары конкреттүү социалдык-маданий институттун өзгөчөлүгүн жана мүмкүнчүлүктөрүн, калктын социалдык-демографиялык топторунун сурамдарын жана кызыкчылыктарын, белгилүү бир мезгилдик циклдарда: суткалык (эртең мененки, күндүзгү, кечки убакыт), жумалык (күн сайын жана дем алыш күндөрү), өргүү убагында башка социалдык түзүмдөр жана институттар менен күч-аракеттерди координациялоону эске алып, алардын эмгек ишмердүүлүгүн жана өндүрүштүк күчтөрүнүн мүнөзүн эске алуу менен аймактын алдында турган конкреттүү маселелердин көз карашы менен коюлат.

Технологияны билүү социалдык-маданий ишмердүүлүктүн көп субъективдүүлүгү менен билдирилет, Ушул чөйрөдө профессионалдуу иштеген мам-

лекеттик түзүмдөрдөн жана адистерден тышкары, анын туруктуу субъектилери катарында көптөгөн комдук жана диний уюмдар, формалдуу эмес топтор жана демилгелүү кыймылдар, ар түрдүү коммерциялык, кооперативдик, чакан жана башка ишканалар иштешет. Көпчүлүк учурда социалдык-маданий ишмердүүлүк жеке демилгелердин конкреттүү натыйжасы, анык келип чыккан жыйынтыгы болуп эсептелет.

Социалдык-маданий чөйрөдө иштеген ушул субъектилердин бардыгы социалдык-маданий технологияны тандап пайдаланат. Бул жерде, өзгөчө мүнөзгө ээ болгон кептеген технологиялар тууралуу айткан жөндүү.

Функционалдуу (тармактык) методикалар агартуу, чыгармачылык, активдүү эс алуу, спорт чөйрөсүндө өнүгүп жаткан социалдык-маданий ишмердүүлүктүн айрым түрлөрү үчүн технологиялык маалыматтардын кеңири банкын, «ноу хау» маалыматтарын камтышат.

Социалдык дифференцияланган (же жеке) методикалар калктын ар түрдүү социалдык-демографиялык топторунун маданий-эс алуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун технологиялык блокторун камтыйт.

Социалдык-маданий ишмердүүлүктүн негизинен жалпы, функционалдуу жана социалдык дифференцияланган методикалардын жыйындысы катары тарыхый, ошондой эле көптөгөн өлкөлөрдүн жана континенттердин маданият, агартуу, жашоо-тиричилик жана бош убакта эс алуу чөйрөсүндө топтолгон заманбап тажрыйбаларынын эсебинен дайыма толукталып жана байытылып турат.

Бул методиканы байытуунун негизги булагы болуп ошондой эле социалдык - маданий институттардын: мекемелердин, уюмдардын, фондулардын, кыймылдардын, массалык маалымат каражаттарынын, мектептердин жана башкалардын ортосунда чыгармачылык жактан өз ара иштешүү жана тажрыйбалар менен алмашуу эсептелет.

Методиканын каражаттары, формалары жана ыкмалары сыяктуу негизги түшүнүктөрүн билүү принциптүү теориялык жана практикалык мааниге ээ.

Эреже катары, биринчи кезекте өнүгүп жаткан маалыматтык-агартуу ишмердүүлүгүндө бирдиктүү блогу пайдаланылуучу идеялык-эмоциялык таасир берүү каражаттарынын топтомуна оозеки (айтылган) сөз кирет, ал кучтуу эмоциялык күчкө ээ; басма сөз - илимий, маалымат жана башка тексттер; көргөзмө

каражаттар - тупнуска предметтер жана көрүнүштөр (мисалы: ар түрдүү экспонаттар, табериктер ж.б.) же көрүүчүгө жеткирүү үчүн атайын даярдалган, кайтадан чыгарылган (репродукция) конкреттүү образдар, көркөм өнөрдүн ар түрдүү түрлөрү - театр, музыка, хореография, кино, живопись ж.б. Атайын психологиялык-педагогикалык каражаттар өзгөчө орунду ээлейт - бул окутуу, өздүк көркөм чыгармачылык, оюн, кызыктыруучу оюндар ж.б. Иш жүзүндө бардык аталган каражаттар ажыратылбастан, бири-бирине тыгыз байланышта пайдаланылат.

Таасир берүүдө салпуу мүмкүнчүлүктөрдү күчөтүүгө жана өзгөртүүгө кошумча каражаттар көмөк берет: техникалык (үн жазуучу, үн чыгаруучу, проекциялоочу, жарык берүүчү жана башка аппаратура), символика каражаттары, каада-салт иштери, документалистика, адабий чыгармалардын фрагменттери.

Ыкмалар деп адатта сохшалдык-маданий ишмердүүлүктүн максаттарына сарамжалдуу жетүүгө багытталган негизделген ыкмаларды, белгилүү бир аракеттерди түшүнүштө: таанып билүүчү, чыгармачылык, рекреациялык.

Ыкмалар - дүйнөнү жана адамды, андагы жашагандарды таанып билүүнүн жана кайра түзүүнүн жолдору. Ыкмалар - жашоо турмушту тарбиялоону, тарбия берүү ишмердүүлүгүн, тарбия берүү мамилелерин уюштуруунун жолдорунун (технологиялык бөлүктөрүн) жана ыкмаларынын (ар түрдүү таасир берүү) жыйындысы. Ыкмалар - бул анын жардамы менен тарбия берүүчү алдына коюлган педагогикалык маселелерге жетет жана аларды чечет. Ыкмалар - бул профессионалдык иш жүргүзүү "куралы", "жабдуулары".

Тарыхый-педагогикалык тажрыйбалар менен маданият, көркөм өнөр, билим берүү, бош убакта эс алуу, спорт чөйрөсүндө калктын ар түрдүү жаштагы жана социалдык топторунун өкүлдөрүнүн кызматташуусунун өзгөчө ыкмаларынын кеңири топтому топтолгон. Бул тажрыйбанын көпчүлүгү педагогикалык салт катары заманбап социалдык-маданий технологияларда жаңы турмушка ээ болду, "экинчи дем алуусу" ачылды. Бирок жаңыртылган билим берүү, көркөм-чыгармачылык жана башка социалдык-маданий технологиялык топтомдорду бир гана салпуу ыкмалар менен түзүү мүмкүн эмес. Мында инновациялык ыкмаларды жана чечимдерди издөө керек.

Социалдык-маданий институттарда агартуу ыкмалары (материалдарды баяндоо, предметтерди жана көрүнүштөрдү көрсөтүү, билимин бекемдөө үчүн көнүгүүлөр, билимин жана ыкмаларын иштеп чыгуу) пайдаланышат; тарбиялоочу ыкмалар (ишенидирүү, мисал, демилге берүү жана анын тескери аракетин жактырбоо); чыгармачылык ишмердүүлүктү уюштуруу ыкмалары (чыгармачылык маселени коюу, тренаж, чыгармачылык кызматташууну уюштуруу жана чыгармачылык милдеттерди бөлүштүрүү, чыгармачылык мелдешти уюштуруу); рекреация ыкмалары (кызыктырып ойнотуучу сабакка тартуу, аз пайдалуу кызыктырып ойнотуучу машыгууларды чыгарып салуу, оюн мелдештерин уюптуруу).

Социалдык-маданий институттар (мекемелер, кызматтар, уюмдар) тарабынан пайдаланылуучу тар-

бия жана билим берүүчү технологиялардын маанилүү бөлүгү ишенидирүү ыкмасына негизделет. Белгилүү болгондой, социалдык-педагогикалык ишенидирүү ыкманын негизги артыкчылыгы - объекттин ага билдирилген бидимдин, сезимдин өзү билип өздөштүрүү ыкмасы. Бул ыкманын күчтүү жагы, анын аныктыгынын маанилүүлүгү болуп анын аргументти танбагандыгы, ой жүгүртүп маалымат берүү, субъектинин бедели эсептелет. Ишенидирүү ыкмасынын универсалдуулугу социалдык-маданий акциялардын ар биринде кезигет - массалык, топтордун, жеке, ири коомдук-саясий, жарнама-маалымат кампанияларынан тартып студиялык иш, социалдык-маданий патронаж, кызыктыруучу оюн программаларына чейин.

Көрсөтмө үлгүлөрүнө ынандырылып, туура көрсөтүлгөн педагогикалык ыкма өз социалдык маанисин сактайт. Ар түрдүү жаштагы, социалдык, профессионалдык, этникалык аудиторияларда, шайлоо, сынактык, профессионалдык иш-чараларды өткөрүү убагында ушул ыкма сарамжалдуу жана эмоциялык компоненттерди, кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрүн айкалыштуруунун эсебинен дайыма натыйжалуу болуп келет.

Чынында эле кеңири жайылтылган универсалдуулугу менен жүрүм-турум, көнүгүү, тренинг уюштуруу ыкмалары айырмаланат. Алардын маанилүүлүгү - объекти тарабынан чыгармачылык, окутуу, тарбиялоо ишинде башка, максатка ылайык жеке тажрыйба топтолушу.

Ыкмалар бош убакта эс алууга социалдык-педагогикалык таасир беришет. Ыкма - бул объектиге максатка ылайык таасир берүү ыкмасы. Социалдык-педагогикалык ыкмаларда субъект-объект байланышы так көзөмөлдөнүп турат. Алардын психологиялык жана педагогикалык түрлөрү (биринчи учурунда - негизинен эмоцияга, экинчи учурунда - акыл-эске кайрышуу) өз ара шартталган.

Акыркы жылдарда бош убакта эс алуу, чыгармачылык, кошумча билим берүү, маданият аралык алмашуу жана кызматташуу чөйрөсүндө активдүү жана интерактивдик педагогикалык ыкмалар жана технологиялар өздөрүнүн ийгиликтерин көрсөтө алышты. Алардын ичинен - ар түрдүү окуу сабактарынын окутуунун жеке ыкмалары, семинарлар жана жамааттык талкуулоолор, акыл-ойду өрчүтүүчү жана уюштуруу-окутуу оюндары, мастер-класстар жана чыгармачылык чеберканалар, супервизорлук (таланттуу окуучуларды жеке окутуу жана профессионалдык тарбия берүү).

Көпчүлүк социалдык-маданий технологиялар үчүн тең укуктуу рухий байланыш уюштуруу, тарбия берүү кырдаалын түзүү жана импровизацияга таянуу сыяктуу топтомдуу психологиялык-педагогикалык универсалдуу ыкмаларды дайыма пайдалануу мүнөздүү.

Тең укуктуу рухий байланыш ыкмалары ар кандай жаштагы - бардык жагынан "бирдей" болгон балдардын жана чоң адамдардын биргелешкен жамааттык ишмердүүлүгүнө негизделген. Чоң адамдар жана балдар майрамдардын, фестивалдардын, чыгармачылык марафондордун, сынактардын жана мелдештердин, кызыкчылыктары боюнча бардык клубдардын жана бирикмелердин, тыгыз чыгармачылык-

ка негизделген театрдык, музыкалык, вокалдык, хореографиялык жана башка жамааттардын тең укуктуу катышуучулары болуп эсептелет.

Социалдык-маданий практика педагогикалык тарбия берүү ишинде өтө эле күтүлбөгөн, бирок натыйжалуу кырдаалды түзүү үчүн жагымдуу шарттарды түзөт. Тарбия берүүчү кырдаалдын ыкмаларынын ар бири педагог-уюштуруучунун катышуучулар тарабынан белгиленген жол-жоболорду аткарууга, аларды өздөрү ишке ашыруусуна, бири-бирине ишеним көрсөтүүгө, жалпы ийгиликке жетүүгө багытталган атайын шарттарды, атайын чөйрөнү түзүшүн карапшырат.

Көптөгөн кызыктыруучу-оюндар, көркөм көрүү, окутуу (трешжгдик) жана башка социалдык-маданий технологиялардын ичинен импровизация ыкмасы өз ордун таппай калган көрүнүш болбойт. Негизинен кандай болбосун билим берүү, чыгармачылык, оюн акциялары импровизация элементтери менен коштолот. Импровизациялануу социалдык-маданий аракеттердин эң сонун жана эсте каларлык өзгөчөлүктөрүнүн бирин түзөт. Импровизацияга имитациялык аракеттердин механизми киргизилген. Балдар дагы жана чоң адамдар даты ишендириүүгө тез берилишет. Биринин мисалы аң-сезимине бирдей болбогондугуна карабастан, экинчисинин аң-сезимине кирет. Натыйжада укум-тукумдан бери келе жаткан байыркы механизм киргизилет. Импровизация - бул ойло-куштурулбаган жана алдын ала даярдалбаган аракет, экспромт (ошол заматга) деп айтсак болот. Импровизация практикалык жана чыгармачылык ишкердикке алып келет.

Импровизация көркөм өнөрү - бул чыгармачылык күчтөргө шыктандыруу. Импровизация өзүнүн автордук башталышын киргизүү менен туурап окшоштуруу синдромуна негизделет.

Импровизация ыкмалары чоң адамдардын гана эмес, балдардын чөйрөсүндө дагы кызыгууну жаратат. Көптөгөн муундардын бош убакта эс алуу практикасында дагы өз жашырын сырлары, өз мыйзам ченемдүүлүктөрү жана ыкмалары сактапып келе жатат жана узак убакытка чейин сакталып келет. Убакыттын өтүшү менен тез өтмө эс алуу байлыгы таң каларлык түрдө адамдардын жан дүйнөсүндө сакталып калганы бекеринен эмес. Бош убактагы чыгармачылык негиздин феномени - дайыма өзгөчө, кайталангыс; ал жан дүйнөнү тазалайт жана ошондуктан түбөлүк.

Социалдык-маданий ишмердүүлүктүн теориясынын жана практикасыннн көйгөйлөрүн чечүүдө педагогикалык изилдөө ыкмалары жогору натыйжалуулукту көрсөтүп турат: педагогикалык байкоо жүргүзүү, изилдөөчү сүйлөшүү, педагогикалык эксперименттин түрлөрү (аныктоочу, жаратуучу-кайра түзүүчү, кошролдук), социалдык-маданий ишмердүүлүктүн документтери жана продуктулары менен таанышып билүү, теориялык талдоо, педагогикалык тажрыйбаны билүү, талдоо жана жалпылоо, социологиялык ыкмалар (анкета түзүү, тесттен егке, рейтинг, эксперттик баалардын ыкмасы).

Эң маанилүү болуп профессионалдык жана профессионалдык эмес (кызыгуучу) ишмердүүлүктүн

психологиялык-педагогикалык шарттарын жана механизмдерин талдоо эсептелет.

Бул ишмердүүлүктүн түзүмү өзүнө төмөнкүдөй элементтерди милдеттүү түрдө камтыйт:

- коюлган максаттары, аяккы жыйынтыгы жөнүндө сунуштамалар (маданий продукту же тейлөө кызматы);

- социалдык-маданий ишмердүүлүктүн берилген предмета, башкача айтканда аны өзгөртүү же кайра түзүү зарыл болгон кандайдыр-бир социалдык-маданий объекттинин, көрүнүштүн, процесстин өз ара байланышкан белгилеринин же касиеттеринин системасын;

- эмгектин буюмдук же буюмдук эмес каражаттары, алардын жардамы менен адам социалдык-маданий ишмердүүлүктүн предмети менен өз ара байланышат жана иштейт;

- өндүрүштүк функциялардын кызматтык (профессионал үчүн) же тапшырылган (кызыгуучу үчүн) системасын;

- укук системасын;

- маданий продукту же тейлөө кызматынын өндүрүшү үчүн зарыл болгон өндүрүштүк чөйрөнү, предметтик жана социалдык шарттар.

Социалдык-маданий ишмердүүлүктүн практикасында топтомдуу эс алуу программалары жана түрлөрү деген түшүнүктөр кеңири жайылтылган.

Кеңири түрүндө бош убакта эс алуу программасын же форманы ири өз алдынча бүтүрүлгөн социалдык- педагогикалык, социалдык-маданий аракет катары кароого болот, ал социалдык заказ менен шартталган, социалдык чындыкты билдирет жана бир эле убакта ага белгилүү бир таасирин тийгизет. Программалар жана формалар өзүнчө педагогикалык маселелерди чечүүнү жана адамдардын ишмердүүлүгүн (массалык, топтук же жеке) уюштуруунун тиешелуу ыкмаларын пайдаланууну караштарат. Программалар жана формалар социалдык- педагогикалык максаттарды эң үзүрлүү чечүүгө көмөк берүүчү ар түрдүү каражаттардын, ыкмалардын топтомун пайдаланууга негизделет.

Тематиканы тандоо жана социалдык-маданий долбоорлорду жана программаларды иштеп чыгуу мамлекеттик, социалдык заказдарга, калктын ар түрдүү категорияларынын муктаждыктарына, аймакта жашаган адамдардын бош убакта эс алуусун жана чыгармачылыгын, өнүгүшүнө жана өзүн өнүктүрүүнүн уюштуруунун практикалык маселелерине жараша болот. Иштелип чыгуучу долбоорлордун жана программалардын мазмуну заманбап социалдык-маданий чөйрөнүн кеңири жана динамикалык "көйгөйлүү жеринен" алынат.

#### Адабияттар:

1. Дридзе Т.М., Орлова Э.А. Основы социально-культурного проектирования. - М.,1995.
2. Красильников Ю.Д. Методика социально- культурного проектирования: Уч.пособие. - М.: МГУК, 1993
3. Кузцын Г.М. Проектирование социально- культурных процессов: Уч. пособие. - Пермь, 2001.
4. Тульчинский Г.Л. Технологии менеджмента в сфере культуры. -СПб. 1996.

Рецензент: д.пед.н. Джолдошбекова З.А.